

Jeugd- en oorlogsjaren 1939-1945

Geschreven door [Anna Laurina \(Annie\) Rijs](#), geb. 1922

Hoogland voorjaar 1994.

Het zal niet zolang meer duren dan zullen wij het huis waar ik nu al bijna 50 jaar geleden voor het eerst kwam moeten verlaten. Daarom wil ik wel eens iets over mijn jeugdijaren en over de rest van de gebeurtenissen in mijn leven vertellen. Niet dat alles uit die tijd zo bijzonder was, maar door wat er in de jaren 1940-1945 gebeurde in mijn stad was het wel bepalend voor mijn verdere leven. Ik begin dus maar met de eerste oorlogsdagen.

Zoals in heel Nederland werd ook in Amersfoort iedereen gewekt door de overvliegende Duitse vliegtuigen. Iedereen stond op straat of luisterde naar de radio waardoor steeds de inval van de Duitse troepen en de oorlogsverklaring van de Nederlandse regering werd omgeroepen. Al lang van tevoren was door het stadsbestuur Amersfoort in wijken verdeeld en in elke wijk was een blokhoofd en een plaatsvervangend blokhoofd aangewezen en was bekend gemaakt dat in geval van oorlog de hele stad en omliggende dorpen geëvacueerd zouden worden. Alle mensen uit de wijk waren dan verplicht zich op de gestelde tijd en plaats te verzamelen met wat handbagage. De zieke en oude mensen zouden als eerste opgehaald en vervoerd worden.

Zo ging dat dus ook bij ons. [Omoe Speijer](#) die al enige tijd bij ons woonde werd ook opgehaald. Daar ben ik niet bij geweest want ik herinner me nog dat ik voor de winkel een boodschap moest wegbrengen in de buurt van de Arnhemseweg en dat ik daar nog heb staan kijken naar het beschieten van vliegtuigen wat een erg opwindend gezicht was.

Toen ik thuis kwam was Omoe al weg. Om 4 uur 's middags moesten we op de Nijverheidsstraat gereed staan. Maar voordat de hele buurt er aan toe was om te vertrekken was het vele uren later en de tocht naar het station duurde ook eindeloos lang. De tocht ging over de overweg, het Smallepad en over de overweg van de lijn Kesteren naar het vrachtgoed perron. Daar heeft het weer heel lang geduurd voor we eindelijk in een trein gepropt waren als haringen in een ton.

In de nacht ging de spookachtige reis met horten en stoten. In Amsterdam zagen we dat alle olie opslagtanks in brand stonden en zwarte rookwolken verduisterden de sterrenhemel. In de vroege ochtenduren van 11 mei 1940 stonden we daar met zijn allen op het station van Alkmaar, niet wetend wat er met ons zou gebeuren. Hoe het verder allemaal geregeld werd is me niet zo erg duidelijk meer want iedereen was oververmoeid en het kon je allemaal niet zoveel meer schelen.

We werden in groepen onder begeleiding van mensen uit Alkmaar naar verschillende grote gebouwen in de stad gebracht. Zo was er een hele grote groep naar de Grote Kerk gebracht. Oma Rijs, [oom Henk Rijs](#), [tante Leen Rijs](#)

en ik kwamen in een grote zaal van een schouwburg of hotel terecht dat weet ik niet zeker, er was wel een groot podium. Van daar liepen veel mensen met lijsten rond en werden er namen afgeroepen waarna die mensen werden meegenomen om bij burgers ondergebracht te worden. Toen wij eindelijk aan de beurt waren werden we naar een huis in de Spoorstraat gebracht bij een kinderloos oud echtpaar de heer en mevrouw Vader.

Het was maar een klein huis en de mensen waren niet zo blij met ons, ze waren zoveel drukte niet gewend. Iedere dag kookte mevrouw een pan vette soep en steeds kwam dezelfde grote pan speklappen op tafel. Leen, behulpzaam als ze was, bracht één voor één de borden van haar mooiste servies in de keuken vol geschept met vette soep naar de kamer op tafel. Met één bord ging dat heel erg mis. Ze hield de rand van het bord vast en de rest kletterde met de soep op de keukenvloer tot grote woede van mevrouw, die beweerde dat ze het bord stuk gestoten had wat volgens Leen beslist niet waar was. Het werd er daarna niet leuker op vooral niet voor Leen, ze kon geen goed meer doen.

Hoe we daar de dagen zijn doorgekomen ben ik meest vergeten, wel weet ik nog dat het er verschrikkelijk koud was tijdens de Pinksterdagen en dat Leen en ik veel op straat hebben gelopen, dat we door veel Amersfoorters aangehouden werden die aan ons vroegen of we soms andere bekenden gezien hadden en of we al iets gehoord hadden van [Oom Cor Rijs](#) omdat het praatje rond ging dat hij gesneuveld was. Dat was wel schrikken want daar wisten we zelf niets van. Zo gingen de geruchten van mond tot mond en wist niemand meer wat er precies gebeurde.

Er ging het gerucht dat Koningin Wilhelmina en de regering naar Engeland gevlucht was dat gaf nog al wat ontevredenheid bij veel mensen. Het volgende gerucht, dat ook waar was, is het bombardement van Rotterdam geweest, daarna kwam het dreigement van de Duitsers van een volgend bombardement op een andere grote stad. Ik meen dat Utrecht genoemd werd. Daarna volgde de capitulatie. Dat was weer een grote klap vooral voor de soldaten aan het front die juist wilden doorvechten.

Intussen wisten we nog steeds niet waar de rest van de familie gebleven was. [Tante Jo](#) was in verwachting van Tonny, [Oom Piet Rijs](#) was bij haar en kleine [Adrie Rijs](#), omdat Cor in Limburg in dienst aan het front was. De Soesterweg was bij een andere wijk ingedeeld en daarom wisten we niets van elkaar, ook van Marie en Roelof wisten we niets, Marie was in verwachting van Henkie, het Puntenburg was ook bij een andere buurt. [Cathrien Rijs](#) moest als lid van de Luchtbeschermingsdienst achter blijven, zij had daarvoor een cursus gevolgd samen met haar vriendin Marie van den Berg en hadden zich beschikbaar gesteld voor hulpverlening. Zij waren aangewezen om op de R.K. pastorie te blijven om voor de achterblijvende geestelij-

ken pannenkoeken te bakken. Dat is niet nodig geweest want de heren waren vertrokken.

Jammer genoeg wisten ze niet dat aan de overkant wel hulp nodig was. Daar was de vrouw van meester Keizer bevallen, meester Keizer was als groepsleider van de Bescherming Bevolking niet thuis en het nonnetje dat bij mevrouw Keizer zat op te passen liet wel ijverig de rozenkrans schuiven maar verzuimde de kraamvrouw te verzorgen. Mevrouw Keizer is aan de gevolgen daarvan overleden.

Figuur 1 Het oude station van Amersfoort

Met een van de laatste groepen zijn Cathrien en [Marie Rijs](#) uit Amersfoort vertrokken net als Pa. Hij werd als spoorman verplicht met de allerlaatste trein te vertrekken. Dat is ook een hele belevenis geweest. Na het vertrek van die trein werd alle apparatuur op het station en in de seinhuizen vernield en onderweg werd steeds gestopt en werden rails en wissels vernield. Pa is ook bij ons in de Spoorstraat gekomen maar heeft de rest van zijn leven last gehad van pijn in zijn heup want in de dagen en nachten die hij alleen was bleef hij op het station en sliep hij op de vloer. Hij heeft toen lang op zijn zakmes in zijn broekzak gelegen vertelde hij later.

Van een van de dwaaltochten door Alkmaar herinner ik me nog dat we Riek van der Heyden tegen kwamen en later Theus van den Berg, misschien was Piet daar ook bij maar dat weet ik niet zeker, wel weet ik nog dat Theus mij zo vreemd aankeek en later vertelde dat hij op dat ogenblik ineens bezorgd voor me was en ontdekte dat hij verliefd was. Lastig werd dat want ik wilde het helemaal niet, ik was nog maar net 18 jaar en nog veel te druk met jong zijn in een heel moeilijke tijd.

Misschien kwam het omdat Moe zo bezorgd was over Omoe en de rest van de familie dat ik er op uit gegaan ben om 's morgens een fiets te huren op het station en ben toen de hele dag op zoek geweest in de dorpen rond Alkmaar en heb bij veel mensen gevraagd waar de oude mensen gebracht waren. Zo kwam ik bij kloosters en gestichten en ontmoette in Noord Scharwoude kapelaan Bachg die me riep en vroeg hoe het met ons was, ik vertelde dat ik op zoek was naar Omoe, Marie en Roelof en

Cathrien. Hij wees me toen het huis waar Marie en Roelof ingekwartierd waren, ze waren heel erg blij dat ze mij zagen. Ik ben er maar kort gebleven omdat ik nog verder op zoek moest.

Van wie ik het adres van Cathrien gekregen heb is me ook ontschoten, misschien was het ook van die kapelaan, ik ben tenminste zo door gefietst naar Heerhugowaard, in de R.K. pastorie trof ik Cathrien en Marie van den Berg. Die waren ook verrast dat ik ze gevonden had. Toen maar weer verder overal gevraagd naar oude mensen om mijn grootmoeder te vinden. Maar daar werd ik niets wijzer van want dat was daar een grote chaos van dorpelingen en vreemdelingen.

Ik heb geprobeerd bij gemeentehuizen die waren gesloten, bij kloosters en gestichten maar die konden me niet verder helpen. Zo ben ik heel wat dorpen rondgegaan. Ik ben geweest in Oudorp, St. Pancras, Koedijk, Broek op Langedijk, Warmenhuizen, Tuitjehorn, Dirkshorn, Oudkarspel, Noord-Scharwoude, Zuid-Scharwoude, Heerhugowaard, Oude- en Nieuwe-Niedorp, Blokhuizen en toen weer op Alkmaar aan. Later bleek dat ik toch heel dicht bij haar geweest ben. Alleen ze was gewoon bij particulieren in huis genomen. De familie de Groot in Waarland.

Toen Omoe na een dag of veertien weer thuis gebracht werd vertelde ze ons dat de mensen heel goed voor haar waren geweest maar het waren zulke grote mannen die haar onder de armen meegenomen hadden en daar deden haar schouders en armen nog steeds zeer van, ook konden ze elkaar niet verstaan en begrijpen want Omoe's Zeeuwse dialect en het Noord Hollandse lijken niets op elkaar. Kort na haar thuiskomst omstreeks 20 tot 25 mei 1940 is ze nadat ze nog van alles over haar verblijf in Waarland had verteld in de war geraakt en is ze oververmoeid van alles wat ze beleefd heeft gestorven.

Oma Rijs heeft de brieven uit die tijd bewaard. Uit de briefkaarten van Oom Herman blijkt dat Omoe gestorven is tussen 6 en 12 juni 1940. Ook van de andere familie zijn nog heel wat brieven uit die tijd bewaard gebleven, vooral Oom Leendert heeft veel geschreven over de toestand in Rotterdam, honger en bombardementen. Zo zijn er ook brieven van Nico van den Berk met een verslag over het bombardement dat 22 februari 1944 per vergissing op Nijmegen werd gedaan door Engelse vliegtuigen. Verder zijn er nog brieven van verschillende soldaten die tijdens de mobilisatie steeds bij ons thuis kwamen. Al de kopieën van die brieven zijn verzameld in mijn ringbanden. Daarom zal ik nu gaan opschrijven wat ik me uit de oorlogsjaren herinner.

In het begin nadat de meeste schade hersteld was ging ieder weer aan zijn gewone werk met dat verschil dat we met de Duitsers te maken kregen. De winkels werden met waardelose merken leeggekocht. De echte bonenkaffee ging met dozen vol de deur uit en werd over de grens gestuurd, vooral goud en zilver was erg in trek bij de Duitse soldaten. Binnen de kortste tijd waren de winkels van luxe artikelen en levensmiddelen leegge-

kocht en zaten de zakenmensen met lege magazijnen en volle kassa's met waardeloze merken waar geen aanvulling voor gekocht kon worden, want de grossiers werden met de zelfde snelheid door de hogere Duitsers beroofd. Zo werden ook de kunstschaten uit musea en verzamelingen geplunderd.

Het is nu donderdag 10 maart 1994 en zoals gewoonlijk op donderdag kwam vanmorgen Oom Hendrik de reclame kranten brengen en koffie drinken, alle dorps-nieuwtjes en roddels waren uitgewisseld de familie besproken en daarna kwam zoals zo vaak de oorlog weer ter sprake. Ik heb toen aan Hendrik gevraagd wat hij nog wist van de eerste oorlogsdagen. Net als Oom Cor was hij al in dienst geroepen op de eerste dag van de voormobilisatie september 1938. Hij moest naar de Du Moulin kazerne in Soesterberg. De soldaten gingen alle dagen naar Leusden om loopgraven te maken en stellingen te bouwen. Als hij 's avonds vrij was en op de zaterdagmiddag en de zondagen kwam hij op zijn fiets naar huis en dat deden de meeste jongens die niet zo ver weg woonden. Men moest dan wel weer op tijd binnen zijn en zich present melden.

Toen de toestand nog meer gespannen werd is de algehele mobilisatie afgekondigd en kwamen er zoveel soldaten in dienst dat de kazernes overvol waren, daarom werden scholen en grote gebouwen gevorderd om de soldaten te huisvesten. De winter van 1939 - 1940 was heel erg koud en het onder water gezette gebied rondom Amersfoort was een pracht gelegenheid voor de soldaten om voor niets hun vrije tijd door te brengen. 's Morgens werden de bevroren tankvallen in de inundatie terreinen open gehakt en de rest van de dag had bijna iedereen vrijaf om te gaan schaatsen op de ondergelopen weilanden.

Achter het huis in de Tuinstraat was de fietsenfabriek van Eysink en daarnaast de speelplaats en school voor, zoals dat toen heette, achterlijke kinderen. Die school was ook gevorderd voor de soldaten en mijn klasgenootje van de lagere school Riek van der Heiden, die later ook op de Handels avondschool was, woonde naast de school aan de Eemstraat. De soldaten uit die school kwamen veel bij hun burens binnenlopen en zo kwamen de afspraken om in de vrije tijd samen te gaan schaatsen op de weilanden bij de Schans op de Maat tot kort bij de tuin van dokter Verbeek.

Nadat ik het diploma van de avondschool had ben ik een zomer bij Pesie's bad als kassière gaan werken en daarna heeft Riek mij meegenomen naar het kruideniers distributiebedrijf "De Veluwe", dat was aan de Weversingel in een heel oud pand. Later is het bedrijf verhuisd naar het plantsoen aan de beek achter Sint Aegten. Het was wel een drukke en gezellige tijd. Er werd veel georganiseerd om de soldaten in de avonduren bezig te houden en er werd om opvang gevraagd aan de burgers zodat iedere soldaat een tehuis zou krijgen waar hij altijd welkom zou zijn.

Zo kwamen bij ons bijna iedere avond enkele soldaten uit de tabaksfabriek van Oldenkot op de Nijverheidsstraat. De fabriek was gevorderd voor gebruik als kazerne en lag tussen de fabriek van Polak Frutalworks en de kolen opslagplaats naast de overweg, van onze oude buurman Strijker uit de Pieter Pijpersstraat. De eerste twee soldaten die bij ons in de Tuinstraat 18 kwamen waren Cor de Graaf en Wim de Vries. Cor de Graaf, hij was getrouwd met Annie, woonde in Amsterdam en werkte als etaleur bij C & A. Wim de Vries daar weet ik niet zoveel meer van. Cor heeft namelijk een keer gevraagd of zijn vrouw een weekje mocht komen logeren en dan leer je elkaar meer kennen, later kregen ze een tweeling en daar stuurden ze een fotootje van. Ook Wim heeft een fotootje van zijn dochtertje Sonja gestuurd.

Cor en Wim brachten later ook Mielard mee en soms nog andere soldaten maar de eerste drie waren er bijna elke avond. Wat er in de oorlogsdagen met hen gebeurde weten we niet, maar uit de brieven die er nog zijn kun je lezen hoe moeilijk ze het in Amsterdam hadden, ook bleek dat Cor in dienst T.B.C. had opgelopen en daarvoor in een sanatorium heeft gelegen. Door alles wat er in de oorlog bij ons gebeurde is het contact met al die mensen opgehouden.

Oom Cor heeft nog enkele weken in Duitsland als krijgsgevangene in een kamp gezeten maar heeft als ik het nog goed onthouden heb net als de meeste officieren getekend om op erewoord niets tegen de bezetters te ondernemen en is daarna terug gekomen naar huis. Dat erewoord had volgens de wet geen geldigheid dus daar zaten de meeste officieren niet mee. Zo kwam langzaam aan het gewone leven weer op gang maar er werd steeds meer duidelijk dat er niet met de Duitse bezetting te spotten viel. Door alle dwingende maatregelen die aan iedereen werden opgelegd zoals het altijd bij je dragen van het persoonsbewijs om bij aanhouding te kunnen tonen. Ook het invoeren van distributie stamkaarten waarop na oproep iedereen zijn bonkaarten moest halen op de distributiekantoren was een grote ergernis want de bonkaarten had je beslist nodig om aan de toegewezen rantsoenen eten te komen.

Zo was dat voor de joden een groot probleem om aan voedsel te komen en daarom werden er steeds meer groepen gevormd die ondergronds werkten om de mensen die dat nodig hadden te helpen en de burgers die dat konden gingen er zelf op uit om bij de boeren melk, graan, boter, kaas en vlees te kopen. Dat bracht veel risico's mee voor de boeren maar ook voor de mensen die kwamen kopen en er werd door sommige boeren van die situatie misbruik gemaakt door veel te hoge prijzen te vragen en veel mensen kwamen, door geldgebrek gedwongen, er toe om te gaan ruilen tegen alles wat maar gevraagd werd, o.a. huisraad, textiel maar vooral sieraden van enige waarde verwisselden van eigenaar. Gelukkig hebben wij daar niet mee te maken gehad al hebben wij aan het smokkelen druk mee gedaan.

Ik ben vergeten hoe ik van mijn werk afgekomen ben. Misschien is het bedrijf opgeheven. Wel weet ik dat ik afwisselend met [Cathrien](#) bij Tante Jo heb gewerkt omdat ze het alleen nooit af kon. Oma regelde dat wel zo, als Cathrien weer eens ruzie met haar had en haar woedend in de steek liet dan werd ik weer gestuurd, dat ging dan weer een poosje goed totdat ik weer jankend van ellende thuis kwam. Dan moest ik meestal weer naar Marie die ook altijd wel hulp gebruiken kon. Daar had ik het wel altijd naar mijn zin.

Figuur 2 Henk Rijs en Jeanne (in 2009)

Marietje en Corrie waren nogal slecht etende kleuters. Henkie is 15 augustus 1940 geboren. Op het einde van dat jaar heersten er erg veel ziektes en ook Marietje en Corrie kregen een hele serie problemen na elkaar zoals de bof, rode hond, mazelen, waterpokken, maar het ergste was de slijmhoest. Dat begint en wordt steeds erger tot op drie à vier weken het hoogtepunt is, daarna neemt het af in ongeveer drie weken. Omdat de kinderen voortdurend geholpen moesten worden tijdens het benauwde hoesten slieden Marie en Roelof in de achterkamer met Marietje en Corrie. Ze hadden een klein potje naast het hoofdkussentje want er werd prompt bij ieder hoestbui overgegeven en dat was een heel taai slijmerig gedoe. Soms was Marie met Corrie bezig, Roelof was druk met Marietje en dan was ik met Henkie in de weer, en dat dan vele keren iedere nacht. Ik sliep op de divan in de voorkamer met de wieg naast me, bij de eerste krik moest ik dan eraf want anders zou het wurm gestikt zijn. Hij was nog maar een maand of drie en ik moest hem dan overeind houden en op zijn rugje kloppen en het slijm uit zijn mondje halen met een dun doekje. Dat hij het er levend heeft afgebracht mag een wonder heten want ik ben altijd een vreselijke slaapkop geweest en absoluut geen verpleegster maar ik was wél zijn peettante en dat was dat.

In 1942 was ik ook bij Marie en Roelof, het was al niet zo

best meer met het eten en kleine Corrie werd heel erg ziek. Ze was erg tener en at slecht, ze kreeg last van haar nieren en moest in het ziekenhuis worden opgenomen. Daar is ze nog zieker geworden en had hoge koorts. Ze lag daar op de kinderzaal badend in het zweet met veel te veel kinderen bij elkaar, misschien kwam het door gebrek aan personeel of een te grote patiënten bezetting maar ze was slecht verzorgd en ze moest naar huis terug om aan te sterken. Voor de zieke nieren moest ze zoutloos eten maar we moesten het kind dwingen te eten om dat ze te zwak was voor de amandelen operatie die ze moest ondergaan. Toen ze thuis kwam bleek ze ook een zeer hoofd te hebben door al het zweten. Dokter Mertens zur Borg noemde het een ouderwetse kletskep en heeft zijn eigen zoontje dat ook op de zelfde kinderzaal lag onmiddellijk uit het ziekenhuis weg gehaald. Maar voor Marie en mij bracht dat veel extra zorg en narigheid mee, de behandeling met groene zeep was een kwelling maar het hielp wel.

Wat we niet konden zien was de besmettelijke ziekte die ze uit het ziekenhuis meebracht. Van de difterie had ze zelf geen last, of ze had de koorts al gehad in het ziekenhuis. Misschien omdat ik veel met haar bezig was en de vuile was verzorgde was ik het eerst besmet, tijdens het wassen in het schuurtje werd ik ineens heel erg ziek, met een keel die voelde als of ik vuur slikte ben ik naar Marie gegaan, zij zag dat ik er beroerd aan toe was en ze stuurde me direct naar huis. Daar ben ik in bed gestopt en mijn moeder liet de dokter komen. Voordat het avond was werd ik al met een ambulance naar het militaire hospitaal op de Hogeweg gebracht want de dokter had een uitstrijkje uit mijn keel genomen en daaruit bleek dat de difterie me te pakken had en om uitbreiding van de besmetting te voorkomen moesten patiënten in quarantaine.

In het hospitaal kwam ik op een grote kamer met twee dames, een verpleegster kwam al gauw met een grote spuit in mijn bil, dat hielp al vrij spoedig tegen de ergste koorts maar de besmetting bleef heel erg lang en dat betekende dat ik eigenlijk in een gevangenis terecht was gekomen. Het eten leek meer op water en brood als op versterkend voedsel. Dat kwam omdat de toewijzing steeds werd berekend naar het aantal personen dat er in een periode daaraan voorafgaand aanwezig was. Toen ik er kwam lag het hospitaal vol en daarvoor was er bijna geen zieke geweest want het was middenin de zomertijd.

Ik heb dagenlang op bezoek moeten wachten, Marie had het natuurlijk extra druk met de kleintjes, Leen was toen al werkzaam op het station, voor pa en moe was het veel te ver om te lopen, Cathrien was denk ik weer bij Tante Jo, Cor en Piet druk in de bakkerij en Henk was misschien al onderduiker. De eerste die bij me op bezoek kwamen waren Piet en Theus op een zondagmiddag. Ze wandelden elke zondagmiddag een stevige twee uur dus nu hadden ze een goed doel, ik was er wel erg verlegen

Figuur 3 Leen Rijs

mee want ze brachten een grote bos prachtige chrysanten mee die in die tijd heel erg duur waren en daar werd ik door de twee dames behoorlijk mee geplaagd. Kort daarna mocht een van de dames naar huis en er kwam dus weer een plaats vrij.

Tot mijn verbazing kwam er een verpleegster vragen of ik voor mijn kleine neefje wilde zorgen, er zou dan een klein ledikantje in de kamer gezet worden dan hoefde Henkie niet op de grote kinderzaal. Nadat hij er enkele dagen was kwamen ook Marie met Marietje en Corrie in de barakken. De oude Steven Spijker die toevallig langs kwam op het Puntenburg zag dat ze met de ambulance werden weggebracht en is Roelof gaan waarschuwen in de kerk dat zijn gezin was opgehaald en ze de voordeur wijd open hadden laten staan. Marie, Marietje en Corrie werden aan de overkant van de binnenplaats op het hospitaal terrein in een kamer geplaatst dus daar had ik niet veel aan.

Intussen had ik Herman van Vucht al een paar keer de binnenplaats over zien steken. Hij was kok in het hospitaal maar omdat er niemand als alleen het verplegend personeel en de doktoren bij de patiënten mocht komen was het moeilijk om zijn aandacht te trekken. Toen het me eindelijk een keer gelukt is werd ik bij de volgende maaltijd verrast met een bordje heerlijk rood gestoofde peertjes, omdat we steeds verrekten van de honger ben ik dat nooit vergeten. Toen Marietje als eerste vrij van bacillen was en naar huis gestuurd kon worden wist Marie voor elkaar te krijgen dat we met zijn allen naar huis zouden mogen als we maar niet met anderen in contact kwamen en geen mensen in huis toelieten. Roelof was toch al bij Moe in de kost en kon daar wel blijven. Zo werden we op het Puntenburg tot aan Kerstmis van dat jaar afgezonderd gehouden en kwam de dokter zo nu en dan een uitstrijkje van ons allemaal halen, die dingen waren toen ook al schaars en daar dat een hopeloos lange geschiedenis werd stelde hij ons voor maar geruime tijd zelf voorzichtig te zijn met contacten en gaf ons de vrijheid om weer gewoon te gaan leven. Ik denk dat de ziekte zo zoetjes aan verdwenen is. Corrie is aan haar amandelen geholpen en

van stond af aan opgeknapt. Ze at weer beter en had geen problemen meer met de nieren. Ook thuis bleef iedereen gezond ondanks dat we met zijn vieren op een kamer geslapen hebben.

19 april 1994

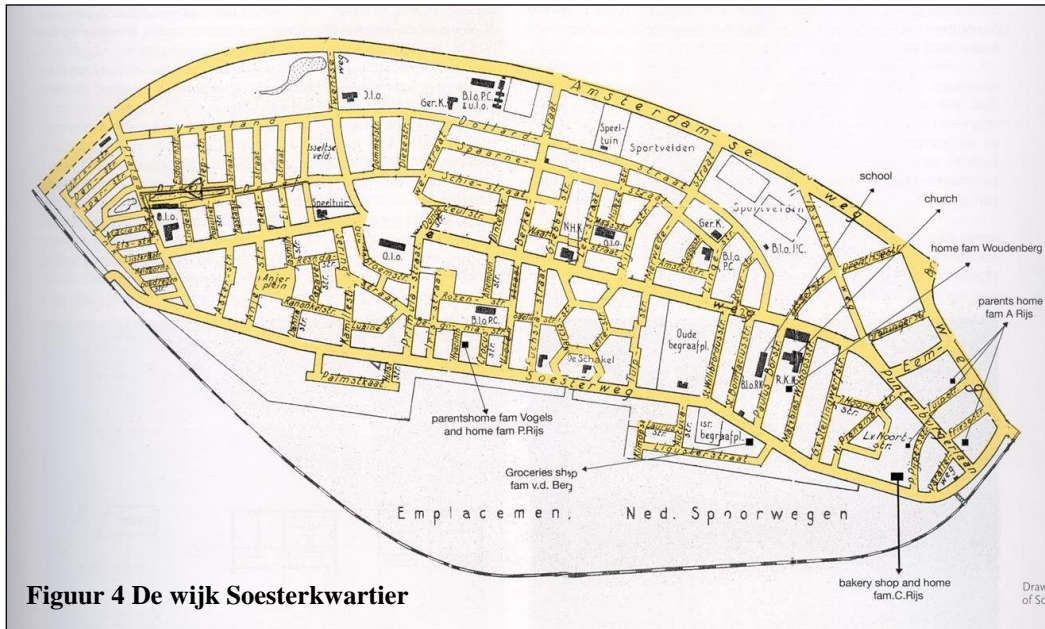
Om mijn herinnering weer een beetje op te frissen en de juiste data te vinden ben ik eerst weer in de oude brieven gedoken. Ik was nogal verbaasd dat ik het nog vrij goed wist. Ik schreef dus dat we met zijn vieren op de slaapkamer sliepen, dat was op de grote achterkamer boven met het balkon, in de Tuinstraat nummer 18.

In een brief van oom Leendert staat dat er een bombardement was op 3 oktober 1941 maar het tweede bombardement door de Engelsen op woensdagavond 28 januari 1942 was voor de familie veel erger. De bommen vielen heel dicht bij hun huis en er vielen meerdere doden in de wijk, het huis was onbewoonbaar en daarom en om de honger die in Rotterdam al veel erger was als in onze streek hebben pa en moe Betsy uit Rotterdam naar Amersfoort laten komen. Ze is toen een paar maanden bij ons geweest en omstreeks 12 april terug gegaan toen de familie weer in hun eigen huis kon wonen. Zij kwam in juli weer om in de grote vakantie wat op verhaal te komen.

Intussen was tante Marie uit Koudekerke met haar dochter Annie ook bij ons komen wonen want uit Zeeland moesten veel burgers die er niet voor werk nodig waren worden geëvacueerd. Volgens de brief van oom Leendert is Betsy 29 augustus weer naar Rotterdam gebracht. In de volgende brief van 10 september 1942 schreef hij, in een brief van Annie Speijer gelezen te hebben, dat er bij ons difterie heerste en daar waren ze verschrikkelijk bang voor want Rinus stond vlak voor belangrijke examens.

Hoe mijn moeder al die mensen te slapen heeft gelegd zal ik nog eens uit moeten zoeken. Uit een brief van Annie blijkt dat zij en haar moeder meer dan twee jaar in de Tuinstraat gebleven zijn en dat ze er door de goedheid van moe ook nog beter van werden, de uitkering die ze als evacuees ontvingen hielden ze voor zich zelf, daar kwamen ze achter toen er steeds vaker te krap huishoudgeld was, ook het loon en spaargeld van Leen en Cathrien gingen er door. Toen pa aan tante Marie Speijer vroeg of ze ook niet eens iets kon bijdragen in het huishouden, dat door al het dure smokkel voedsel onbetaalbaar werd, werd tante boos en heeft contact opgenomen met haar ongehuwde zus tante Pie die inwoonde bij Chris Lanooy de pottenbakker. Kort daarna zijn ze naar Epe vertrokken. Dat was in augustus of september van 1944.

Annie schreef in haar brief van 28 oktober 1944 dat ze van een vriendin uit Amersfoort gehoord had van het bombardement in het Soesterkwartier op 13 oktober en dat veel mensen naar kennissen buiten de stad gevlucht zijn uit angst voor het toenemende aantal luchtaanvallen en de vele razzia's. Nu waren we wat dat betrof wel wat

Figuur 4 De wijk Soesterkwartier

gewend doordat er heel dikwijls beschietingen op het spoorwegemplacement waren door Engelse Spitfires, dat was vaak goed raak, eens raakten ze een munitietrein die klaar stond op het rangeerterrein achter het huis van de familie van den Berg tot aan de wagen werkplaats op de Soesterweg. De trein ging van voor tot achter in de fik, tot groot vermaak van ieder rechtgeaarde burger ging dat gepaard met een serie oorverdovende ontploffingen. Henk moest dat natuurlijk ook zien. Hij klom daarvoor op het dak van de fabriek van Huetinck. Moe werd daar erg bezorgd over want hij mocht zich aan niemand laten zien, ook niet aan de burens, die niet beter wisten dat Henk in Duitsland was.

Er is voor de vlucht naar Hoogland heel veel gebeurd, alles werd moeilijker, de radio's moesten worden ingeleverd omdat de Duitsers wisten dat er overal en door iedereen naar de Engelse zender werd geluisterd. Al het koper en brons moest worden weggebracht, dat was net een mooi klusje voor Leen en mij. Er is nog ergens in de oude papieren een bonnetje met het ingeleverde gewicht. Dat was een paar gram, ik zoek het wel eens op, er was een punaise bij en dat soort dingen.

De kerkklokken werden ook gestolen en nog veel meer van dat soort pesterijen. Over de jodenvervolging en het gevangen nemen van burgers is genoeg bekend en dat is niet in onze familie en kennissenkring gebeurd. Alleen van Dr. Ronhaar, leraar Nederlands, van de Handelsavondschoon en Jacob Bunnik, een van de bazen van de houthandel Bunnik, weet ik dat ze van hun bed gelicht en als represaille maatregel gefusilleerd zijn. Wat ik wel van dichtbij zag was het wegvoeren van de mannen uit Putten en de Russische soldaten. Ik zag van uit de slaapkamer van Cor en Jo dat er veel mannen op de veelading uit goederen wagons geladen werden en later lopend afgevoerd werden, ik zag ze gaan richting overweg en over het Smallepad naar het station. Later heb ik gehoord dat de Puttenaren naar het Duitse concentratiekamp Ladelund dicht bij de Deens-Duitse grens gebracht

zijn, daar zijn er maar weinig van terug gekomen, ook een slagersknecht die bij Van de Veer werkte en toevallig in Putten was kwam niet terug. De Russen zijn naar het kamp Amersfoort gebracht en daar weet ik verder niets van.

Zoals ik al vertelde was ik beurtelings bij Jo of Marie. De kinderen van Marie hadden natuurlijk meer nodig dan er op de bonnen gegeven werd, vooral Corrie had extra nodig om aan te sterken en daarvoor had Roelof een adres gevonden. De vrouw van

boer Wijntjes op de Birkstraat was voorheen werkster geweest bij de moeder van Roelof en na haar dood zorgde ze nog steeds voor zijn huis op de Puntenburgerlaan nummer 19. Boer Wijntjes woonde voor de oorlog op de Isseltseweg en zijn dochter Fietje heeft altijd bij mij in de klas gezeten op de zusterschool, ook in de naaischool bij zuster Rosalie. Daarvan kende ik de familie dus ook. Roelof heeft van de boer gedaan gekregen om een paar maal per week melk te komen halen. Dat was dus voor mij het eerste melk smokkeladres. Boer Wijntjes woonde toen op de boerderij waar voorheen Stalenhoef de oude melkboer van moe gewoond heeft in de Birk.

Het is nu 26 april 1994 en ben dus al twee dagen 72 jaar oud. Ik wil nu verder gaan met al de smokkelverhalen voordat ik alles vergeten ben. Het tweede adres was de plaats waar ik karnemelk haalde. Richting Leusden op de Tweede Steeg, daar woonden twee oude ongetrouwde neven van Roelof, Jan en Gerard Woudenberg. Jan van de Tol was echt een tollenaar die voor iedere passerende fietser, paard en wagen of ander vervoer uit zijn huisje kwam en het hek opende als er betaald werd. Een fietser moest een vierduitstuk, een paard en wagen met voerman een stuiver betalen.

Als Gerard, de jongste van de broers, naar de vrijdag markt was geweest kwam hij wel eens bij Marie op de koffie, zo kwam het dat ik dat adres kreeg om elke woensdagmiddag bij Jan karnemelk te gaan halen. De burens van Jan en Gerard waren boeren die clandestien boter maakten en de karnemelk haalde Jan dan voor mij daar op. Dan zat ik daar in zijn huisje en had volop de gelegenheid om zijn verzameling heiligen- en engelenbeeldjes te bewonderen. Jan was er dan ook erg trots op en was altijd graag bereid aan wie het maar horen wilde te vertellen waar de beelden vandaan kwamen, wie de heiligen waren en de hele geschiedenis die er bij hoorde. Hij had een hele tafel vol staan en ook nog plankjes aan de muren zodat een heel stuk hemelbevolking daar

vertegenwoordigd was.

Het kostte daarom veel tijd om er zonder aureooltje maar wel met karnemelk weg te komen. Maar ja een mens doet wat voor zijn dagelijkse portie pap. De derde melkgang was iedere zondag na de Hoogmis naar Geurt van den Hengel aan het Haartje meestal samen met Cor, maar ook vaak met Piet en Theus. De vierde melkboer was Jan van den Hengel, de zoon van Geurt, daar kwamen we twee of drie keer in de week 's avonds, meestal was ik dan samen met Cor maar ook Leen ging wel eens mee.

Op een avond toen je werkelijk bijna geen hand voor ogen kon zien probeerden Piet, Leen en ik de weg te vinden op de Zevenhuizerstraat in de buurt van Hein Veldhuizen (toevallig is hij net zaterdag jl. overleden) het was donker en vreselijk mistig en om nog een streepje licht te hebben moest je wel blijven rijden. Leen, toen nog niet zo'n ster op de fiets raakte in de berm naast de weg en belandde met een zwaai aan de overkant van het slootje tussen de bramenstruiken. Ze had zich gelukkig niet zeer gedaan zei ze, maar om weer op de fiets te komen was gewoon een gok, er was geen enkel punt zichtbaar om de goede richting te bepalen, dat kun je je nu bijna niet meer voorstellen, geen straatverlichting, geen midden- of kantstrepen langs de weg, geen ster of maan, als je maar een kwartslag draaide was je volkomen de kluts kwijt waar je heen ging want de koplampen van de fiets gaven maar een streepje licht, door een gaatje van ongeveer een bij drie centimeter.

Al die verduisteringsmaatregelen waren om oriëntatie van uit de lucht onmogelijk te maken. We zijn toch in Zevenhuizen aangekomen en op de terugweg was de mist gelukkig iets opgetrokken. Cathrien is op die adressen denk ik nooit geweest, zij had weer andere plaatsen waar ze heen ging met Geitenbeek. Ze kwam bij boer Kletersteeg in Hoevelaken en bij een boer Kleter op de Hamersveldseweg in Stoutenburg voor melk en kaas. Verder sjouwde ze met fietstassen vol vlees en zakken vol koeibotten achter op de bagagedrager, met Geitenbeek uit Nijkerkerveen over allerlei onmogelijke binnenpaadjes en karresporen. Dan werd er in de Tuinstraat weer druk gewekt en soep gekookt en kon de hele buurt mee hunkeren van de heerlijke geuren.

We hebben wel eens angstige ogenblikken gehad maar zijn er allemaal steeds goed door gerold en hebben alle controles ontlopen. Dat vlees smokkelen was al in de winter van 1942-1943, want ik weet nog goed dat als Cathrien ziek was ik ook wel eens mee moest met Geitenbeek. Ik vond het vreselijk want na die difterie kreeg ik veel last van duizeligheid en als ik dan over die enge donkere paadjes naar het piepkleine achterlichtje van Geitenbeeks fiets staarde werd ik misselijk van ellende en doodsbang om op de afzettingspaaltjes te klappen. En dan al die akelige schuurtjes met onbekende griezelige figuren die in een onverstaanbaar dialect grapjes over mij maakten waren nu niet bepaald iets om

gerust op te zijn. Het liep toch allemaal weer goed af. Op mijn 21ste verjaardag, kort daarvoor mocht ik een foto laten maken bij Weers, moest ik een bril gaan dragen en dat was gelukkig het einde van alle duizeligheid.

27 april 1994.

Over de meeste familieleden heb ik nu al verteld maar nog weinig over Piet en Henk. Van Piet kan ik niet veel vertellen omdat hij al gauw bij Cor en Jo een slaapkamer had, altijd vroeg opstond dus ook vroeg naar bed ging. Hij was de vakman en deed al het werk in de bakkerij. Vaak mocht ik Piet helpen als ik weer op de Soesterweg 29 bij Cornelis en Jo was. Om tien uur mochten de bakkers pas uitrijden met vers brood om in hun wijk de klanten te gaan bedienen. Cornelis bleef in het Soesterkwartier daar zaten de meeste vaste klanten. De knechten gingen de verspreid wonende klanten in de stad langs.

De eerste knecht was Johan, later kwam Dick van de Velde (hij was een pleegkind van de familie Broekman, mijnheer Broekman is na de oorlog (9 oktober 1946) omgekomen bij een treinongeluk, hij was machinist op een trein die reed tussen Amsterdam en Haarlem. Bij Halfweg liep de trein uit de rails door een verzakking van de baan en hij sprong eraf aan de verkeerde kant van de machine, de stoker sprong aan de andere kant af en overleefde het ongeluk. De volgende knecht was Martin van den Berg, daarna kwam Bernhard van den Berg en de laatste die ik er meegemaakt heb was mijnheer Duive-man.

Als Piet dan alleen achterbleef in de bakkerij kwam hij me vaak halen of hij sprak bij het koffiedrinken af na hoeveel tijd hij me nodig had om te helpen het brood in de oven te schieten, als het brood klaar was de korst te wassen, uit de oven halen, op de planken zetten en weg te dragen. Er waren nog veel meer karweitjes die ik graag deed in de bakkerij. Maar daar stak mijn schoonzus vaak een stokje voor omdat ze meende dat ik er alleen voor haar was.

Toen ik nog op de naaischool was ging ik alle dagen in het middaguur op zoek naar Cornelis die daar dan in de buurt was met zijn kar om zijn klanten te bedienen. Als ik hem gevonden had gaf hij mij een paar wit katoenen zakken met brood mee om enkele klanten warm brood te brengen. Dat was in de Tulpstraat, één vooraan op de Soesterweg en één ergens achteraan de Soesterweg en bij de ouders van Meester Koot (die zat toen nog op de kweekschool). Eens in de week op woensdagmiddag had ik een klant in de Birkt tegenover het sportveld, dat was een pension en daar bracht ik dan twee tassen met roggebrood. Verder waren er ook dikwijls bestellingen zoals gebak, cake of koekjes die bezorgd moesten worden door de hele stad.

Op een keer, het was toen nog in de tijd dat ik last had van duizeligheid heb ik het heel erg benauwd gehad. De grootste gebakskist die er was (een met een dubbele

laag) die kon ik met mijn arm niet omvatten, de kist werd met een stevig touw dicht gebonden en ik moest hem tussen mijn heup en mijn gespreide vingers klemmen. Er bovenop lagen nog een vouwdoos met luxe koekjes en wat losse zakjes bonbons, daarmee werd ik naar een klant in een zijstraat halverwege de Leusderweg gestuurd. De vracht was zo groot en zwaar dat ze me hebben geholpen met opstappen, maar bij de overweg gekomen moest ik er al weer af. Het was er altijd zo druk dat de overwegwachter de bomen voor meer treinen tegelijk dicht liet. Omdat voorbij rijdende treinen me duizelig maakten moest ik me half omdraaien en naar de grond kijken. De spullen zijn toch goed overgekomen. Stel je voor dat ik de zaak had laten vallen, er was al weinig goed spul meer en het was bestemd voor de zilveren bruiloft van een lid van het kerkkoor.

Figuur 4 Piet Rijs voor de St. Henrikus kerk in Amersfoort

Een andere keer midden in de winter op een haast onberijdbare weg door losgereden en weer vastgevroren sneeuwruigen, ik gleed onderuit op de hoek van de Paulus Borstraat in een spoor van harde sneeuw maar de gebakdoos met cake en koekzak er bovenop had ik nog ongeschonden vast op mijn hand, het laatste stukje naar de familie Kreugel heb ik maar gelopen want mijn linker bil deed knap zeer. Omdat ik vaak naast de bakkerskar van Cornelis mee reed waren er heel wat mensen die dachten dat hij mijn vader was en op een keer riep een jonge vent "bakker mag ik eens met je dochter uit".

In de weinige vrije tijd die Piet had speelde hij viool, was op het kerkkoor net als Cornelis en Henk. Omdat hij zo'n Prachtige stem had was Piet solist en zong in de Hoogmis al de Gregoriaanse gezangen. De repetitieavond was donderdags. Maar op zondagmorgen, een half uurtje voor de Hoogmis stond Piet bij de piano om de wisselende gezangen van die zondag te oefenen. Cathrien, Leen of ik gingen beurtelings om half negen naar de Mis, na

thuiskomst werd er eerst gegeten, dan moest de tafel afgeruimd, de vaat gewassen, gestofzuigd en een heel grote pot koffie gezet worden. Meestal ging dat bij mij op een holletje want ik had dan veel te lang met mijn neus in een boek gezeten. (Ik denk dat het met Leen ook zo ging. De tijd leek dan sneller te gaan.)

Als het dan zowat kwart voor twaalf was hoorde je als eerste op de hoek van de straat Cathrien en haar vriendin al aankomen. Marie van den Berg had altijd het grootste woord en praatte nogal hard. Piet bracht Theus mee en Jan van den Berg kwam met Henk. Het was dan altijd heel gezellig. Als de koffie, roddels en nieuwtjes op waren gingen de vrienden de deur uit en werd er gekookt.

Om een uur of twee kwam Theus weer terug en ging een lange wandeling met Piet maken, even later kwam dan Jan en ging er met Henk van door of Henk ging aan de piano zitten en speelde sonates van Mozart en Beethoven en wie niet luisterde las een boek. Tegen theetijd kwamen de wandelaars thuis en de kaarten op tafel voor de boompjes schutjas. In de zomer zaten we dan in de serre en had niemand er last van. Theus was dan meestal mijn maat, wie de maat van Piet was weet ik niet meer. Henk en Jan hebben ook wel mee gespeeld maar mijn vriendin Nel Ruyters was er ook bij.

Figuur 5 Annie Vogels en Piet Rijs

Wanneer Piet voor het eerst met [Annie Vogels](#) thuis kwam durf ik niet te zeggen, ik vond het wel een beetje gek dat zo'n grote meid op schoot zat. Ik had het van mijn getrouwde broer en zus nooit gezien. Ik denk dat mijn vader er ook iets van gezegd zal hebben want het was alleen maar de eerste keer. Piet schaakte ook graag en deed dat met Annie's vader.

Mei 1994.

"Stille wateren hebben diepe gronden". Henk is altijd

nogal stil geweest en zat meestal met zijn neus in een boek. Met de twee abonnementen op de bibliotheek was er voorraad genoeg en hij verslond het leesvoer met een snelheid van een boek per dag zodat er weinig tijd over was om drukte te schoppen. Toch zijn er enkele voorvallen uit onze jeugd in de Pieter Pijpersstraat 20 bij gebleven. Er was een hele grote tuin en Henk had op een keer in de tuin een touw gespannen en ging daar het hoogspringen oefenen. Hij maakte de polsstok die hem niet lang genoeg was met behulp van een tweede stok en een stuk touw tot de gewenste lengte en waagde de eerste sprong. De stok brak natuurlijk en met een rotklap kwam hij op zijn rug terecht zodat hij even happend naar adem bleef liggen. Dat was meteen zijn laatste poging en hij droop af al zei hij dat hem niets mankeerde en mochten wij er niets over zeggen.

Het huis in de Pieter Pijpersstraat was wel erg groot maar er waren boven maar twee slaapkamers en een heel grote zolder. Op de grote slaapkamer aan de straatkant sliepen Marie, Cathrien, Leen en ik. Er was eerst nog geen elektrisch licht en op de overloop was een klein olielampje. In de kamers beneden was gaslicht. Dat was een buis met een kraantje daarop was een wit gazen kousje, als het kraantje werd opengedraaid plofte door een brandende lucifer het gas aan en gloeide het kousje met een helder licht maar verteerde maar heel langzaam. In de kleine kamer met balkon boven de gang heeft opoe Rijs een tijd gewoond. Ik denk dat pa en moe toen in de voorkamer sliepen. Opoe is er geweest tot ik ongeveer een jaar of zeven was. De jongens sliepen op de zolder, daar werd ook wel de was gedroogd bij slecht weer. Daar stond ook opoe's oude linnenkast.

Henk, Leen en ik hadden ieder een plank in die kast voor onze spulletjes. Henk had er allerlei geheimzinnige flesjes en potjes in staan. Hij was toen misschien al op de ULO en interesseerde zich mateloos voor scheikunde. Zaterdagmiddags mocht ik wel eens mee naar een chemische fabriek op de Brabantse straat, daar zocht hij dan naar potjes en flesjes op de afval hoop van de fabriek. Hij vertelde me dan enge dingen over ontploffingen en giftige stoffen waar ik dan lekker van griezelen kon en me in een complot betrokken voelde. Als ik nu nog een bepaalde hardblauwe kleur zie herinner ik me altijd de blauwe steen op zijn plank. Op die zolder heeft mijn pop Dolly Dips een triest einde gekregen, ze werd het slachtoffer van een spelletje Landru (de vrouwenmoordenaar van Parijs) van Henk en Leen. Daarna heb ik nooit meer met een pop willen spelen.

5 mei 1994.

Boven de overloop en kamers was een grote vliering, daar konden alleen Henk en ik opklimmen via een wandbalk en de kop van Henk zijn bed en een beetje hijsen. Van de vorige bewoners was daar een boek blijven liggen dat ik gekregen heb. Ik was vijf jaar toen we er kwamen wonen dus kon nog niet lezen maar de plaatjes vond ik heel spannend. Voorop stond een zigeunermeisje in een wijde regencape, ik heb het boek nooit gelezen

maar ik heb het nu nog. Zo'n cape als die van dat meisje had Henk ook toen hij op de Uloschool ging. Toen de cape vol dichtgenaaide winkelhaken en scheuren zat en Henk hem niet meer naar school mocht dragen heb ik hem ingepikt en ging dan lekker in de stortregen lopen, ik vond het heerlijk, zo'n grote lap om mezelf helemaal in weg te stoppen, het zal wel niet lang geduurd hebben want het was echt een vod.

Er stond in de achterkamer een traporgeltje en ik weet nog dat pa daar fanatiek op oefende als ik al op bed was. Ik werd er dan soms wakker van en herinner me dat ik dan naar beneden ging. Ik geloof dat ik dan overgevoelig was voor de erbarmelijke klanken en de manier waarop pa de kerkliedjes vertolkte. Als ik me niet vergis heeft Cornelis nog een blauwe maandag les gehad en gebruikte pa dat om er zelf ook iets van op te steken. Dat orgel is verdwenen en daarvoor in de plaats kwam onder grote belangstelling van de kinderen uit de straat een piano, Cathrien die ook bij het uitladen stond te kijken struikelde over de stoeprand en verstuikte haar enkel, dat heeft ze daarna nog vele malen gedaan.

Volgens dokter Morren had ze zwakke enkels en moest hoge schoenen dragen, de schoenen die ze toen droeg vond ik monsterlijk lelijk, bruin met spitse neuzen en gaatjes en haakjes voor de veters. Nou die van Leen waren pas mooi, ze was toen nog groot voor haar jaren en toen zij nieuwe schoenen kreeg werden het blauwe molières met spekszolen waar ik verrukt van was. Ik ben op een avond de straat op gegaan met de blauwe spekszoolschoenen aan om te voelen hoe heerlijk zacht je er op lopen kon. Later moest ik ze afdragen en dat was minder leuk want de zolen waren voor aan de neus los en daar hielpen geen spijkertjes aan. Ook een blauwe mantel van Leen heb ik afgedragen. Cathrien had hem gemaakt en het was echt een prachtmantel met een grote pelerine met een door haar zelf gemaakte zijden kwast op de rug. Mijn pech was dat de jas zo opvallend mooi was dat iedereen hem kende. De eerste keer dat ik er mee naar school ging liep Nettie Broekman me achterna te jouwen "die meid van Rijs loopt met de jas van haar zuster aan." Ik had daar goed de pest over in, maar thuis konden ze mij aan het verstand brengen dat Nettie jaloeers was op die mooie mantel. En dat was ze.

Nel Ruyters die in de Pieter Pijpersstraat kwam wonen en mijn vriendin werd omdat we als enige kinderen dezelfde kant op gingen naar school heeft mij later ook verteld dat ik zulke mooie kleren aan had, allemaal werkstukken van Cathrien maar ik moest er wel wat voor verduren. Het passen was een complete ramp. De spelden die in mijn vel prikten, de snauwen die ik kreeg omdat ik niet stil kon staan, teveel of te weinig draaien, of scheef staan en de verwijten dat er geen model aan me zat, het waren allemaal ergernissen voor allebei. Daarna kwam de trots van mijn moeder op de naaikunst van mijn zus en mocht ik te pronk lopen.

In de zomer was het in de Pieter Pijperstraat heerlijk om

buiten te zitten in de tuin, op een keer gebeurde er heel onverwacht iets waar ik erg van schrok, pa werd vreselijk boos op Henk, ik heb nooit geweten waarom, op zijn beurt werd Henk woest en smeed pa zijn lorgnet die op de tafel lag aan gruzelementen. Hoe het afliep weet ik niet meer.

Henk kreeg les van een onderwijzeres juffrouw Guykers die in de van Asch van Wijckstraat woonde. Van de kip in 't water herinner ik me niet veel meer. Henk ging toen naar de ULO school in de Breestraat bij mijnheer Baken. Na het diploma ULO moest er een onderwijzer van hem gemaakt worden op de Ludgerus kweekschool van de fraters in Hilversum. Daarom werd ik koerierster voor de schone en de vuile was. Zaterdag na schooltijd ging ik dan wel eens op een holletje naar huis en moest met een koffer vol kleren de trein van half één halen, ik ging met dezelfde trein als juffrouw Hendrixks, de juffrouw van de vijfde en zesde klas waar ik toen in zat. Ik ging dan lekker in een tweede klas coupe en zij in de derde. Pa was commies bij de spoorwegen en had voor zichzelf onbepert vrij reizen en voor het gezin met kinderen onder de acht-tien als ik me goed herinner 30 retours per jaar tweede klas. De juffrouw woonde in Baarn en ik moest in Hilversum er uit en dan een heel eind lopen.

Bij de school lieten ze me altijd heel lang wachten voor dat er open gedaan werd en dan in de spreekkamer nog eens zodat ik soms er aan twijfelde of ze me niet vergeten hadden. Na een poosje als Henk er dan eindelijk was met of zonder vuile was, was ik heel verlegen en hadden we allebei weinig te zeggen dus stond ik snel weer op straat. Ook voor Leen heb ik met de schone en vuile was gesjouwd, dat ging dan op de fiets en ook op zaterdagmiddag. Maar ik heb ik de koffer daar meest aan de deur afgegeven, het was zo'n imposant gebouw dat ik er maar liefst zo gauw mogelijk weer weg was.

Soms in de vakantie zat Henk uren achter de piano en speelde hij een dik boek sonates van Beethoven of Mozart uit. Als ik er kans voor zag zette ik het boek altijd open bij de sonate die ik het mooiste vond. Het lukte lang niet altijd. Hij zal het wel geweten hebben, al heb ik nooit gezegd dat ik dat deed. Er is met Henk en Leen veel gebeurd toen ze hun diploma's hadden en als ik er aan toe kom vertel ik dat nog wel later.

Ik ga nu liever eerst vertellen wat er nog meer in de Tuinstraat gebeurde. Dat had ook veel met Henk en Leen te maken. Henk was dus onderwijzer en ging solliciteren bij meester Keizer van de jongensschool, die wilde hem graag hebben als volontair dat betekende hard werken met een grote klas voor niets en later voor tien gulden in de maand. Bij ziekte van een onderwijzer mocht hij dan invallen voor een tijdelijk klein salaris, als de meester dan weer beter was kwam hij weer terug op een tientje. Toen er eindelijk een plaats vrij kwam dacht hij een vaste aanstelling te krijgen. Meester Keizer wilde hem graag aannemen maar pastoor Hooyman die het hoofd van het kerk- en schoolbestuur was dacht er anders over. Pa had

hem eens op een fout gewezen en daar was hij niet van gediend. Hij was een erg autoritair mens en kon niet velen dat een gewone parochiaan beter in Latijn en kerkgeschiedenis was dan hij. Op deze manier kon de pastoor zich laten gelden en weigerde Henk als onderwijzer aan te nemen en gaf als reden op dat Henk niet geschikt was en dat hij bij de kleine jongens liever een vrouw wilde aanstellen, maar dat was niet de ware reden. De onderwijzeres die hij wilde aanstellen was van een bevriende familie, ze had wel een baan in Hilversum maar wilde liever dicht bij huis werken. Veel van de ouders van de kinderen waren er boos om want Henk gaf goed les en de jongens waren gek op de meester.

In die oorlogsdagen waren er nog veel scholen gevorderd en Henk en Leen kwamen samen met ieder een grote klas kinderen in een gymnastiekzaal in plantsoen zuid. Leen heeft me op een avondwandeling eens gezegd dat de jongens aan zijn lippen hingen als hij aan het vertellen was en haar eigen klas luisterde dan stiekem mee. Haar klas had dan reken- of schrijfwerk. Henk heeft door die gebeurtenis het onderwijs vaarwel gezegd en is een cursus boekhouden gaan volgen. Leen heeft het werk als onderwijzeres ook maar opgegeven want ze had evenmin als Henk een kans op een vaste aanstelling. Ze solliciteerde bij de spoorwegen en na de cursus die ze in Utrecht op het H.G.B. ging volgen werd ze als lokettiste in Amersfoort op het plaatskaartenkantoor te werk gesteld en dat beviel haar best. Maar een werkeloze man liep in de oorlog gevaar om opgepakt en in Duitsland te werk gesteld te worden. Henk kreeg een tip van Jan van den Berg dat er op het kantoor van de gasfabriek waar hij werkte een tijdelijke baan was en heeft er een poosje gewerkt tot dat er een oproep kwam van de Arbeitseinsatz om naar Duitsland te gaan. Henk heeft toen de nodige enveloppe stempels en briefpapier van de gasfabriek gepikt en daarop een brief geschreven dat hij niet gemist kon worden in Amersfoort en naar de plaats in Duitsland gestuurd waar hij verwacht werd. Hij is met een koffer, de tewerkstelling- en reispapieren op de vastgestelde tijd naar het station gegaan zodat het in Amersfoort leek alsof hij naar Duitsland vertrok maar is met een kaartje dat Leen voor hem daags te voren gekocht had naar Rotterdam vertrokken. Hij is een nacht bij de familie gebleven maar Oom Leendert heeft hem te verstaan gegeven dat hij niet langer kon blijven omdat hij dat te gevaarlijk vond. 's Morgens is Henk maar weer naar huis gekomen en ondergedoken. Hij was van plan geweest om zich een tijdje schuil te houden om af te wachten of de Duitsers naar hem op jacht gingen. Gelukkig was dat niet zo en zijn brief naar Duitsland heeft dus goed gewerkt.

Intussen hadden we een goed contact met de buurman de heer Huetinck die een grossierderij in bloemisterij artikelen had en in de fabriek werden grafkransen gevlochten en bloempotten en vazen opgeslagen.

Nu moet ik eerst uitleggen hoe het huis in de Tuinstraat in elkaar stak. Het was een fabriekje van ongeveer dertig

of vijfendertig meter lang met een zolder op het voorste deel, net zo lang als de huizen links en rechts die er bij hoorden en die allebei in de gang een verbindingsdeur hadden met de kantoor kamers van de fabriek. Aan de voorkant leken de huizen smaller dan ze in werkelijkheid waren. De voorgevel van de fabriek en de erkers van de huizen lagen op een lijn, de voordeuren een stukje terugwijkend gaven toegang tot een klein halletje met een tochtdeur. In de gang van ons huis lag tegenover de kamerdeur de deur van het kantoor die altijd gesloten was. De volgende deur van de w.c., daarnaast de kelderdeur en de brede trap die in twee bochten naar de brede overloop draaide waren allemaal in de fabrieksruimte ingebouwd, ook de keuken aan het einde van de gang en de kamer er boven aan het einde van de overloop lagen half in de fabriek, ook de kelder onder de keuken was half in de fabriek, halverwege de keldertrap was in de funderingsmuur een grote nis met een vloeroppervlak van ± een meter diep en drie meter breed en een hoogte van anderhalve meter.

Henk is bij de buurman als boekhouder gaan werken en in de fabriek was ook wel werk voor hem, voor zijn veiligheid kreeg hij de sleutel van de tussendeur, die toen dikwijls open bleef met de sleutel in het slot zodat de vluchtweg vrij was. Henk heeft toen een plan uitgedacht voor een veilige schuilplaats. Op een zondag nadat de koffiedrinkers weg waren en er dus ook geen mensen in de fabriek waren heeft hij samen met ieder die maar helpen kon de vloer uit de nis weggebroken en uitgediept. Het zand werd in emmers weggedragen en de kleine tuin werd er mee opgehoogd. Ik ben vergeten hoe lang het geduurd heeft maar alle middag gasten zijn weggehouden en Henk zal wel meer avonden en zondagen gewerkt hebben om het hele plan klaar te krijgen. Hij moest de ruimte vergroten en onder de fundering doorgraven, dan wilde hij een luik in de vloer van de fabriek maken. Dat luik werd verborgen onder een hoop mos dat voor de grafkransen gebruikt werd. Toen dat klaar was heeft hij de nis aan de kelderkant dicht gemetseld en keurig gestuukt, een heel klein gaatje liet hij open en dat verborg hij achter de planken steunen die hij tegen de muur aanbracht. De planken werden gebruikt voor weckflessen en zo. Door dat gaatje konden wij praten als de mannen in de schuilplaats zaten.

14 mei 1994.

De schuilplaats heeft meermalen goede diensten bewezen. Het zal in de zomer van 1944 geweest zijn dat ik werd uitgenodigd voor de zilveren bruiloft van de familie Broekman, Netty de oudste dochter was toen mijn vriendin, mijn echte vriendin die naar Haarlem verhuisd was logeerde bij mij, zij mocht ook komen. Het probleem was dat er een spertijd gold van acht uur 's avonds tot vier uur in de morgen. We moesten dus de hele nacht door feesten wat eigenlijk heel vervelend was, er was dan geen gezellige stemming meer. Dus waren Nel en ik blij weer over straat te mogen en zijn thuisgekomen lekker naar bed gegaan. Om een uur of acht was ineens het hele huis in rep en roer en pa kwam Nel en mij

wakker schudden, "We krijgen vast huiszoeking, er is een kampgevangene ontsnapt, blijf in bed en doe net of je slaapt, de rest handel ik wel af". Pa had vanuit zijn bed gezien dat er aan de overkant van de straat iemand over de schutting geklommen was en de poort naast ons huis in vluchtte naar de achtertuinen. Hij heeft toen iedereen in huis gewaarschuwd en de mannen zijn de fabriek in gegaan en door het luik verdwenen. Het duurde niet lang of alle straten werden afgezet door de S.S. en alle huizen werden grondig doorzocht. Zo kwamen er ook twee soldaten in onze slaapkamer en we deden net of we erg schrokken en we hoorden pa tegen de moffen vertellen dat we naar een feestje geweest waren en mochten uitslapen. Ze hebben even rondgekeken en zijn toen weer vertrokken.

Bij een andere razzia toen er mannen voor tewerkstelling in Duitsland werden gezocht en het hele Soesterkwartier weer was afgezet en bewaakt, waren de jongens weer in de kelder, er konden wel een man of zeven tegelijk in, maar dan werd het er natuurlijk wel gauw benauwd. Misschien daarom is Henk eens poolshoogte gaan nemen, sloop door de fabriek en keek door een kiertje van de brievenbus. Hij schrok zo verschrikkelijk dat hij de klep van de brievenbus pardoos liet vallen. Hij is met een vaart weer onder het luik verdwenen. De mof die voor de deur stond hoorde natuurlijk de klep vallen en begon op de deur te bonzen en te schreeuwen dat er open gedaan moest worden. Er was niemand aanwezig van het personeel als alleen Henk de Gans een buurjongen van de bakkerij op de Soesterweg. Henk was heel erg groot en fors voor zijn leeftijd en kwam in de fabriek om een zakcentje te verdienen. Hij wist natuurlijk niets van de kelder en had ook niemand gezien. Toen hij dus de deur open deed kon hij met een stalen gezicht zeggen dat hij alleen was. De mof geloofde hem niet want hij mankeerde niets aan zijn oren, hij begon te dreigen maar Henk hield vol dat er niemand was. Hij werd meegenomen en naar het politiebureau gebracht, daar werd hij stevig verhoord en met werkkamp in Duitsland bedreigd. 's Avonds mocht zijn vader hem ophalen omdat hij bewijzen kon dat zijn zoon nog op school zat en dat hij te jong was om naar Duitsland te gaan werken.

Woensdag, 18 mei 1994.

Het was op een snikhete zomerdag in 1944. Pa had sinds 14 mei 1943 dus al een ruim een jaar pensioen en het werd aldoor moeilijker om aan eten te komen en uit de klauwen van de moffen te blijven. Het is mogelijk dat een klant van Cornelis, Hanegraaf uit de Pieter Pijpersstraat bij hem kwam, of, dat hij daar brood bezorgde, met de vraag of hij met spoed voor een ontsnapte gevangene van het kamp Amersfoort een onderduik adres kon verschaffen. De man zat bij hem in de tuin in het kippenhok. Hanegraaf had al onderduikers en wilde die man er niet bij hebben. Cornelis kwam toen bij pa en moe vragen of hij voorlopig onderdak in de Tuinstraat kon krijgen.

Na enig wikken en wegen heeft pa midden op die snikhete dag een oude jas en hoed meegenomen en

heeft de man opgehaald. Die kleding was nodig om het boevenpak en de kale kop te verbergen. Gelukkig was het stil op straat en had iedereen de gordijnen gesloten tegen de hitte. Dick de Kool was zoals ik nu ongeveer een jaar geleden gehoord heb, (van Jan van den Burgwal, ik vertel dat later nog) van een door een gewapende mof bewaakte legerwagen gesprongen samen met een andere gevangene in de buurt van de Kamperbinnenpoort. Nadat ze de mof een dreun bezorgd hadden hebben ze hem in de wagen getrokken en zijn na hem ontwapend te hebben op de vlucht geslagen ieder een andere kant op. Dick is in het Soesterkwartier terecht gekomen. Toen pa met hem aankwam schrokken we erg van zijn gezicht. Hij keek ontzettend verwilderd en angstig als een opgejaagd beest. Door zijn kale kop en de baardschurft die hij in het kamp had opgelopen leek dat nog erger. Voor de behandeling van de schurft heeft pa dokter Plomp de spoordokter laten komen.

Ik moet nog eens vragen aan Henk of mijn herinnering goed is, ik weet niet hoe lang hij in de Tuinstraat is geweest, ik denk dat hij de eerste tijd meest in de kelder was en daar 's nachts ook sliep omdat hij zich daar het veiligst voelde en de eerste tijd ontoonbaar was. Leen vertelde me dat ze hem naar de familie van den Berg in de Bonifatiusstraat gebracht heeft, dat zal dan gebeurd zijn nadat er weer een razzia in het Soesterkwartier was om arbeiders te ronselen. De Duitsers lieten het werk in de wapenfabrieken van het Roergebied, in de havens en de meest gevaarlijke plaatsen door politieke gevangenen doen, de vrijgekomen Duitse mannen werden naar het front gestuurd. Doordat er zoveel gesaboteerd werd en de gevangenen door ziekte en dood veel uitvielen werden er steeds meer mannen uit de bezette gebieden opgepakt en gedwongen om in Duitsland te gaan werken.

Dick is van zijn verblijf in de Bonifatiusstraat weer naar de andere familie van den Berg gebracht want daar was een veel betere schuilplaats. Soesterweg 110-112 zijn twee winkels waarvan de eerste een kruideniers- en melkhandel en de tweede een groentewinkel was, achter de winkels waren de woongedeeltes van twee grote families, de bovenverdieping bestond uit een hele rij slaapkamers aan de straatkant en een rij aan de achterkant, elk huis had een eigen trapopgang, maar nummer 110 had een kamer boven nummer 112. De tussenmuur was doorgebroken en de deur verborgen achter een kast. Hoe het aan de andere kant was moet ik nog eens aan Leen vragen. In ieder geval was het een ruime plaats waar alle jongens van de familie zich verbergen konden tijdens de razzia's.

Maar die vrijdag de 13de was het wel heel erg dichtbij, de vliegtuigen scheerden vlak over ons huis, we hoorden de bommen gierend over ons heen gaan, daarna zware explosies waar het hele huis van schudde, de ruiten vlogen allemaal aan scherven door het hele huis en wat los stond op schoorsteen en planken lag overal verspreid. Ik weet nog dat de meeste mensen in huis al in de kelder

Figuur 6 Bombardement op Amersfoort

waren en dat ik zelf bijna op de bovenste tree stond omdat ik angstig was om onder in de kelder te gaan. Toen door de sirenes het sein veilig gegeven was bleek de school schuin achter ons op de Puntenburgerlaan in puin te liggen en nog enkele huizen op de Soesterweg. Er was werk aan de winkel want de ramen moesten dicht getimmerd worden, het hout en triplex dat daar nodig was zal iemand wel bij Bunnik gehaald hebben of bij de buurman waar Henk toen werkte. Waarom we de volgende nacht op de vloer geslapen hebben weet ik ook niet meer. Mogelijk was de chaos boven zo groot dat we niet op tijd voor de nacht klaar waren met opruimen en de beddenboel naar beneden gesleept hebben. Marie, Roelof en de kinderen waren ook al in de Tuinstraat.

De volgende morgen al heel vroeg ben ik op de fiets naar Hoogland gegaan. Daarvoor heb ik alle huisgenoten kunnen overhalen en overtuigen dat we weg moesten gaan en is het hele huishouden bepakt en bezakt gaan lopen, dat was een hele onderneming. De weg naar Hoogland ging toen nog over de overweg Smallepad-Koppelpoort- Schimmelpenninckstraat - Hooglandseweg-Den Ham- Zevenhuizerstraat naar Opa van den Hengel. Ik zie me nog op de stoep staan, Trijn van den Hengel de nicht van opa deed open en ik heb haar de situatie uitgelegd maar zij wist daar natuurlijk geen raad mee tot dat opa zelf bij de deur kwam en ik bijna in tranen smeekte of ze ons onderdak wilden geven, want ik wist dat de hele club onderweg was en op me rekende. Het was echt heel erg edelmoedig van hem om het goed te vinden want Trijn, die er huishoudster was mocht niet te veel doen in verband met haar epilepsieaanvallen. Bovendien was er al een mevrouw uit Doorwerth (een dorp bij Arnhem) ingekwartierd.

"Tante Lilly met haar poedeltje" bemoeide zich ook met de aangelegenheid. Omdat ze niet zo goed tegen de

drukte kon, wilde ze opa beïnvloeden om ons niet te laten komen. Ik ben zo hard mogelijk terug gefietst en we zijn met zijn allen bij Van den Hengel ingetrokken. Dat waren pa, moe, Henk, Leen, Cathrien en ik. Verder waren ook bij ons Cor en Jo met Adrie, Tonny, Leo en Pietje, Marie en Roelof met Marietje, Corrie, Henkie en Trudy. Intussen had opa van den Hengel al voor onderdak gezorgd. Pa en moe werden bij opa en oma Tolboom op de Zevenhuizerstraat ondergebracht en Marie en Roelof met de kinderen konden op de Kolkrijst terecht. Hierover wil ik later nog meer vertellen.

In dezelfde tijd dat wij met zijn allen naar Hoogland vertrokken waren na het bombardement op het Soesterkwartier nog veel meer mensen op zoek naar onderdak en ook de jongens van de familie Van den Berg waren aan het zwerven. Als ik het kleine notitieboekje van pa maar achterhalen kon dan zou ik zeker weten hoe lang in het keldertje zette Trijn de emmers melk om te koelen voor het afscheppen van de room waar ze dan later boter van karnde. Trijn was furieus en wilde weten wie haar dat geleverd had, Cathrien die het zag was zo slim om te zeggen dat de kleine Leo het gedaan had, anders was de boot aan geweest. Opa van de Hengel heeft toen Leo die inmiddels op de hilt geklommen was met zijn grote knuisten van de hilt afgetrokken en door elkaar gerammeld en daar bleef het bij, want Trijn en opa konden de ondeugende Adrie niet uitstaan maar Leo kon wel een potje bij hen breken.

Er kwamen wel mensen aan de deur om melk vragen en die werden allemaal weggestuurd, maar op een keer toen Cathrien open deed had Piet net vier broden voor ons gebracht en ze gaf er een van aan de man die er om vroeg en er dol gelukkig mee was. Opa die er bij stond snauwde haar af en zei dat ze er nog wel eens spijt van zou krijgen. Ze vertelde me nu bijna vijftig jaar later dat ze er nog geen dag spijt van heeft gehad.

Figuur 7 Boerderij "Den Akker"

De volgende gebeurtenis die ik me nog goed herinner was dat we op een kwade dag werden gewaarschuwd dat er weer een razzia was en dat de Landwacht overal op Hoogland binnen viel op zoek naar onderduikers. De mannen moesten dus weer op de vlucht, voor de veiligheid ging ik op de fiets voor hen uit en keek onderweg steeds goed of er ergens onraad was. Zo zijn we helemaal de Nieuwlandseweg afgelopen, overgestoken naar de Zeldertseweg en aan het eind ervan naar de Eem. Midden in de Eempolder waren nog door de Hol-

landse soldaten gebouwde bunkers, daar zijn ze gebleven en waren van plan zo'n bunker open te breken en daar zich te verschuilen. Ik ben toen er op uit gestuurd om gereedschap te halen en kwam weer terug met hamers, breekijzers en dat soort dingen. Toen kon het werk beginnen, maar dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. De ingangen waren dicht gestort met tonnen beton en het zou wel dagen duren voor dat er een schuilplaats in gemaakt was.

Ik moest natuurlijk weer terug om eten te halen en toen ik weer langs de boerderij van Schoonderbeek kwam stond daar de vader van Truus Beijer op me te wachten. Hij zei me dat hij me 's morgens met al de jongens had gezien en wist dat we bij Van de Hengel zaten. Ik moest maar met hem meegaan want hij wist een veel betere plaats voor hen. Hij bracht me toen op Valkenhoef en daar maakte ik kennis met Piet van 't Klooster, daar is niet veel gezegd, maar ik denk dat Beijer het al besproken had want ik ben direct terug gegaan naar de polder bij de bunker en heb mijn verhaal verteld. De jongens waren meteen klaar om de bunker de bunker te laten en zijn met mij meegegaan naar "Den Akker". Daar hebben ze het schoorsteenkamertje ingenomen. Als ik het goed heb bewoonde de familie Beijer de grote kamer. (Ze zijn later weer terug gegaan naar de stad). Ik ben weer naar "Het Haartje" gegaan en heb de anderen verteld wat er allemaal gebeurd was. Iedereen was blij en Leen en ik werden de koeriers om steeds eten en drinken te brengen.

Akker" gebracht hebben. Daar waren ze welkom en zijn er gebleven. Dus zo waren ze met zijn zevenen, Cornelis, Henk, Bernhard Hulck, Kees, Martin, Jan en Bertus van den Berg.

Nu weer een gokje over de tijd. Het was eind november of begin december dat die mannen daar bij elkaar waren, maar toen gebeurde er weer wat. Jaap en Bernhard gingen naar Amersfoort op en neer en onderhielden zo het contact. Bij Van den Hengel werd het ook een onhoudbare toestand en er werd besloten om met zijn allen ook op "Den Akker" in te trekken. Ook pa en moe werden opgehaald en de rest van de familie Van den Berg kwam er bij. Dat was een hele club van in totaal zeven en twintig mensen. Tijdens de verhuizing van "Het Haartje" naar ons "nieuwe" oude huis kwamen Cornelis en Kees aangelopen om te helpen en zagen tot hun grote schrik de Landwacht aankomen. Wegrennen was nog hun enige kans en Kees ging met een noodgang door de achterdeur.

Maar de Landwachters hadden hen ook gezien en kwamen het erf op. Cornelis kon niet meer wegvloeden, maar Kees klom de hilt op en kroop zover mogelijk onder het rieten dak. Hij wilde zich onder het hooi verbergen maar hoorde een landwachter al de deur op komen. Verstijfd van de schrik bleef hij zo liggen. Dat was zijn geluk want als hij zich had kunnen verroeren zou het geritsel van het stro verraden hebben waar hij lag. Misschien dat de man verblind was door het licht van buiten en de duisternis op de deur. Hij zocht in het stro en prikte overal met de loop van zijn geweer maar zag Kees niet.

Intussen stond er ook een landwachter buiten en hield Cornelis met zijn rug tegen de muur in bedwang met zijn geweer. De eerste man kwam terug naar buiten en begon Cornelis te ondervragen waar Kees gebleven was maar hij kon hen overtuigen dat hij het niet wist, hem niet kende, en dat hij heel hard voorbij gelopen was. Cornelis kon zich legitimeren met een bewijs dat hij als bakker vrijgesteld was van werk in Duitsland en op bezoek kwam bij zijn vrouw en kinderen die hij voor hun veiligheid uit de stad naar het dorp gebracht had. Onderwijl zaten Jo en de kinderen, Cathrien, Leen en ik in de kamer te Weesgegroeten aan de rozenkrans en dat heeft geholpen want ze hebben zijn verhaal geslikt en zijn vertrokken zonder verder ergens naar om te kijken. De schrik zat er toen wel stevig in en we waren allemaal blij dat we zo'n veilige schuilplaats gevonden hadden.

Vrijdag 27 mei 1994.

"Den Akker" was een heel oude boerderij met rieten dak, gebouwd waarschijnlijk in de 17de eeuw in de Eemlandstijl, dat is een vlak dak aan beide kanten, met een wolfskap boven de voor- en achtergevel en een van achter naar voor oplopende nok. Boven het voorhuis was een groot gat midden in de nok, het schoorsteengat. Daar omheen waren vier stapels stenen gebouwd die op de schouwmuuren rustten. Op de stenen pilaartjes lag de

schoorsteentafel, een overstekende zware betonnen plaat die de regeninslag verhinderde. In de lage zijmuren waren enkele kleine deurtjes voor het uithalen van de mest uit de stallen en een gierput lag er naast aan de westkant, ook waren er nog een paar kleine ruitgaatjes in de muur van ongeveer 20 x 20 cm. Aan de oostkant was er een paardenstal met een iets hogere deur tot aan het riet van het dak. Het geheel lag net als in Friesland op een terp gebouwd.

Volgens de verhalen die ik vaak gehoord heb is het water van de watersnood bij de overstroming van de Zuiderzee in 1916 net tot aan de deeldeur geweest terwijl bij de nieuwere boerderijen van de burenen het water tot aan de zoldervloer kwam en de boer met zijn gezin en een geit op de zolder in het hooi gevluht waren. De geitenmelk was toen de redding voor de kinderen in die bange dagen. Voor het huis stonden twee heel hoge lindebomen en de grote moestuin was omgeven door een doornige heg. De steeg liep met een bocht om de tuin en tussen hoge iepen en populieren door. Een honderd meter rechtuit, dan de eerste hoek naar links, een stuk dwarsspoor en de volgende draai naar rechts, daarna een karrespoor met een flauwe bocht van ongeveer zevenhonderd meter tot aan de Nieuwlandseweg.

Door de met hoge struiken en wilgenbomen begroeide slootberm aan een kant en de weiden rondom was het een prachtig stuk natuur maar het karrespoor was beslist geen wandelpad, vooral niet in de winter. Door de begroeiing van de enige toegangsweg was de oude boerderij van geen kant zichtbaar. Achter het huis waren op het erf nog twee hooibergen en een grote oude tabaksschuur.

Aan de voorkant van de schuur was onder de lage kant een oude poepdoos. Ongeveer twee meter er naast stond een wit stenen kippenhok met golfplaten dak verscholen achter een kruidenierspeertjes boom. Kort nadat wij er goed en wel gevestigd waren werd er door de ondergrondse groep een stel vreemdelingen gebracht. Toen van weerszijde de kat uit de boom gekeken was, werd heel voorzichtig contact gemaakt en kwamen we er achter dat het de bemanning was van verschillende neergeschoten Engelse en Amerikaanse vliegtuigen. Er waren zeven man, maar ik meen gehoord te hebben dat er al eerder vier geweest zijn die door de ondergrondse mensen al teruggebracht waren naar de troepen beneden de rivieren. Ook van die zeven verdween er een paar maanden later zo nu en dan een, of soms twee tegelijk, zonder dat er afscheid genomen werd of dat we het merkten. Het waren dan steeds de hoogste in rang.

De namen en adressen van de mannen hebben we na de oorlog gekregen van twee van hen waar Cornelis in Engeland is geweest voor een militaire training. Ik geef hierbij de namen zoals ze op een gebroeders Rijs brief van 12 juli 1945 staan. De namen waar de xx voor staan werden door Cornelis bezocht en de naam met de 00 was de man waar ik verder in mijn verhaal nog wat meer

over vertellen kan. De naam waar de == voor staan is later op zoek gegaan naar zijn onderduikplaats en werd op 8 mei 1982 precies op onze vijf en twintigste trouwdag bij ons gebracht door de man die de vliegeniers over de Rijn naar bevrijd gebied overzette. Ook de vrouw en dochter van Brock Cristie waren er toen bij. De veerman van de ondergrondse was de heer C. Cornelisse, Kon. Wilhelminaweg 72, 3958 CP Amerongen. De namen zijn:

- xx Jack Craven, Lockerbie - Schotland.
- 00 Thomas Peter Reilly, Brooklyn - New York U.S.A.
Carrol Stearns, North Carolina U.S.A.
- == Brock Cristie, Alberta - Canada (Edmonton Canada).
- xx Frank E. Fuller, Essex - Engeland.
Brian Dean Carr, London - S.E. Engeland.
Ross Stoner, Adelaide - Australië. *)

*) *Het verhaal van Ross Stoner is bewaard gebleven en kan [hier](#) (pdf) gedownload worden.*

Met deze mannen hebben we een spannende maar wel gezellige tijd gehad. Ze nodigden soms enkele van ons uit om 's avonds wat te komen buurten, dan waren ze samen belevenissen aan het uitwisselen waar wij niet veel van snapten. Tom had altijd het grootste woord en om de haverklap hoorde je hem zeggen "and the bomber said". Als het mooi weer was speelden we soms castiebal Nederland - Engeland. Totdat we een verbod daarvoor kregen want het schreeuwen daarbij klonk ver in het rond.

Hoe meer we aan elkaar gewend raakten des te vaker kwamen ze ook 's avonds bij ons. Er werd veel gezongen uit: "Kun je nog zingen zing dan mee". Daarom werd de piano opgehaald uit de Tuinstraat op een boerenwagen. Henk speelde en ook een van de vliegers ramde er lustig op los, dan kon er ook een beetje gehopt worden. Daar werd weer een eind aangemaakt omdat de kinderen op de zolder dan niet konden slapen. Het hele stel werd van eten voorzien door Aaltje van 't Klooster, toen de huisvrouw van Valkenhoef en nog maar 22 jaar oud en Geertje Horst haar dienstmeisje. Het warme middagmaal werd door een paar man omstreeks het middaguur gehaald. Maar 's avonds kwam Arie om eieren uit te halen in het hok op de deel, dan kwamen ze hem achterna en vroegen: "Arie eggs" en als ze die dan kregen werd er op het kuikenkacheltje in het stenen schuurtje gebakken en gesmuld.

Van de ondergrondse groep die zo nu en dan naar hen kwamen kijken hadden ze overalls gekregen die ze over hun uniform moesten dragen. Ze waren lang niet altijd tevreden over het eten dat ze kregen, wat te begrijpen was. Ze waren goed doorvoed en beter gewend dan wat er hier te krijgen was. Omdat ze vonden dat ze zelf wel wat konden gaan halen zijn er op een kwade dag een paar op stap gegaan en bij de boeren in de buurt om brood, roomboter en kaas gaan vragen. Ze zijn achter de oude schuur over het bruggetje gegaan en hebben de dam over de tankval gevonden en zijn via de Bunschoter-

straat op de Lodijk terecht gekomen. De praatjes gingen natuurlijk in het rond over een paar rare snuiters die men niet kon verstaan. De boeren die daar woonden waren de halfbroers van Arie de Ridder, de buurman van "den Akker", Peter en Wuf de Ridder en ook nog boer Job Botterblom. Het verhaal kwam dus ook bij Arie de Ridder en die gaf het weer door aan Van 't Klooster. Zo werd de verzetsgroep van Zwarte Piet en zijn broer, Hans Smid en Ineke ook ingelicht. Ze waren heel kwaad en hebben de piloten flink de mantel uitgeveegd.

Aaltje moest voor haar eigen gezin, vader en vier broers, het dienstmeisje Geertje Horst, de oude tante Ant, (weduwe en een zuster van Aaltjes moeder), twee neven Anton en Arie (kinderen van oom Willem en tante Jans), de oude tante en neven waren vreselijk bang voor de beschietingen en het bombarderen op de spoorlijn van de Liendert, dat toen bijna dagelijks gebeurde en waar hun boerderij vlak bij was. Waarschijnlijk was het steeds dezelfde piloot met een Spitfire. Hij werd de nachtzuster genoemd omdat hij op dezelfde plaats en tijd terug kwam.

Hij gooide zijn bommen een keer niet goed en het boerderijtje van Tijmense werd plat gegooid. De boer werd gedood, zijn vrouw en twee dochters zwaar gewond en voor hun leven invalide. Verder waren er nog twee Rotterdamse jongens elke vakantie, IJso en Bertus Houweling of Bertus en Herman Houweling, ze kwamen elke vakantie broodmager aan. Ze gingen gegroeid en met zulke bolle buikjes naar huis terug dat hun broekjes met een touwtje tussen knoop en knoopsgat open stonden. Dan was er ook nog een jongen uit Amersfoort, Wijnand van de Linden. Hij was stratemaker en de eerste onderduiker, hij zou naar Duitsland gestuurd worden om te werken maar dook onder op de Valkenhoef. Zijn vader was stukadoor en had gewerkt aan de bouw van de boerderij die na het instorten van de eerste boerderij Valkenhoef (1702) werd gebouwd dat was in het jaar 1926. Hij had een groot gezin en bleef als kaasklant op de Valkenhoef komen. De tweede onderduiker was de Rijksduitser Eduard Scheffer. Zijn schuilnaam was Piet Vogelenzang. Piet was tuinder en kwam uit Vogelenzang waar hij als kleine jongen opgenomen was bij een kinderloos echtpaar. Omdat hij nooit Nederlander geworden was werd hij in Duitse dienst geroepen.

Volgens wat ik er over gehoord heb heeft hij aan een ondergrondse groep in Hilversum militaire geheimen doorspeeld en is toen door die groep bij De Valkenhoef ondergebracht waar hij als boerenknecht kon werken. Hij was doodsbang om als deserteur gepakt te worden want dan had hij zonder pardon onmiddellijk de kogel gekregen. Hij was ook het liefst ver van de boerderij aan het werk en heeft voor zichzelf en de andere mannen een schuilplaats gebouwd op het Hoogt, "de Hoge Hoek" dat is het stuk grond dat aan de oostkant van de oude boerderij ligt. De schuilplaats was een vierkante kuil in de hoge droge zandgrond en afgezet met balken en planken daarop werd een zoldering gemaakt en het

geheel werd afgedekt met een laag mest zodat het op een grote mestvaalt leek. Als er onraad was doken de jongens er met zijn allen in door een luik, Piet was altijd de eerste. Ik hoorde dat er op Valkenhoef in het huis ook een verborgen plaats was. Er was onder de vloer van de slaapkamer op de begane grond een ondiepe kelder waar een pekelbak in was voor kaas, bestemd voor eigen gebruik en clandestiene verkoop. Het luik was verborgen onder een flinke mat. Er was ook door Hendrik en de ondergrondse een verzameling geweren en munitie verborgen in een kippenhok en voordat wij er kwamen was er een clandestiene zender op "Den Akker" in gebruik en werden er schietoefeningen gehouden op de deel. Op het erf van het oude huis liep tussen de tabaksschuur en de hooibergen door een karrespoor. Dat voerde langs de er achter gelegen tabaksplanten over de brug van de scheidingssloot.

Het karrespoor dat aan de polderkant lag was een verbinding met de Zevenhuizerstraat voor de boeren die er land in huur hadden. De tiende streek vanaf den Akker had Piet van 't Klooster ook een stuk huurland, naar de Bunschoterstraat liep het spoor dood op een brede tankval maar er was wel een dam.

Door al de bomen, struiken, sloten en karresporen en de afstand was de boerderij onzichtbaar vanaf de wegen en daarom was het een prachtige plaats om iemand verborgen te houden. Dat is ook gebeurd met een vrouw uit Den Haag. Ze was de vrouw van een S.D. agent en is door de ondergrondse 31 juli 1943 ontvoerd en door Jan Brouwer op den Akker gebracht en enkele dagen in gijzeling gehouden. Jan Brouwer is daarna 3 augustus in hechtenis genomen en heeft zijn belevenissen in 1947 opgeschreven. Dat verslag geef ik later. De kopie ervan zit in een ringband.

Voor of na die tijd, dat is me niet bekend is de verzetsgroep uit Hilversum ook bezig geweest met een zender in de oude boerderij (het ijzeren pijpje waardoor de aardleiding of andere bedrading liep voor de zender is op de foto van het oude huis die ik kort voor de bouw van het nieuwe huis in 1960 gemaakt heb te zien onder het raamluik naast de voordeur). Verder was er in Hoogland vermoedelijk in het voorjaar van 1944 een N.S.B. er of een Hollandse S.S. er die zich op drie verschillende plaatsen als onderduiker probeerde in te dringen met de bedoeling verzetsgroepen op te sporen en te verraden.

Hij was bij de tuinder Fleming die toen op de Zevenhuizerstraat nummer 181 woonde vlak bij "het Haartje", tegenover de Calveenselaan. Volgens de verhalen die mij ter ore kwamen is hij door de groep uit Hilversum ontmaskerd en op bevel vanuit Engeland geliquideerd. De groep heeft hem meegelokt naar de oude boerderij maar hij kreeg in de gaten dat hij in de val liep en probeerde te ontsnappen. Toen hem de weg versperd werd vluchtte hij het trapje van de hilt op. Op het trapje naar de zolder is hij doodgeschoten. De groep heeft het lijk op een plank met een kruiwagen naar buiten gebracht

en tussen de tabaksplanten in een ondiepe kuil gekieperd en begraven. De rest van dit verhaal gaat pas verder in 1954.

In de winter 44-45 toen de familie hier ondergedoken was, waren er ook veel paarden van boeren uit de buurt in de verborgen weilanden tussen de struiken. De Duitsers die overal alles gapten dat lopen of rijden kon zagen bij onze burens Arie de Ridder enkele veulens lopen, ze gingen er op af en zagen toen door de struiken heen in "het Kleine Kampje" de verborgen paarden lopen. Dat was dus raak. De hele club onderduikers was in een ommezien weg, maar iemand, ik weet het niet zeker meer, mogelijk was ik het zelf omdat ik altijd de melk en boodschapjes haalde, is met een rotgang naar Valkenhoef gefietst en heb de mannen geroepen dat de paarden gestolen werden. Ze zijn er direct op af gegaan en zagen dat ze het beste paard van Valkenhoef wilden grijpen, maar het dier liet zich door vreemden niet pakken. Ze namen toen een ander paard maar Hendrik kon hen aan het verstand brengen dat ze daar niets aan hadden, het dier was nog maar twee jaar en nog niet getraind.

Toen pakten ze het paard van boer Gijs Hartman en gingen ermee naar boer Maas van Loen op Zeldert waar ze gelegerd waren. Hendrik waarschuwde toen boer Hartman. Ze gingen er samen direct naar toe en vroegen het paard terug. Dat kregen ze natuurlijk niet maar toen zeiden ze dat dat paard waardeloos was omdat het een gespleten hoef had en niet op de weg mocht lopen dan zou het beest kreupel worden. Ze gingen samen kijken en Hendrik krabde met zijn mes het vuil uit de spleet zodat de moffen konden zien dat het echt zo was. Toen wilden ze het dier wel teruggeven maar dan moesten ze eerst een pet vol eieren brengen, wat ze natuurlijk graag deden. Intussen grepen de andere jongens de paarden en brachten ze in een andere wei, "De Lage Hoek" die lag achter "De Hoge Hoek" (die is nu niet zo hoog meer als toen) waar een brede houtwal om groeide. Ik moest ook een paard aan de halster meenemen wat erg eng is als je nog nooit zo'n groot beest achter je aan hebt getrokken. Ik zal wel het makste paard gehad hebben want het liep mee als een lammetje. De Duitsers zijn gelukkig niet terug gekomen.

16 augustus 1994.

Nu moet ik het verhaal vertellen dat ik al eerder opgeschreven had. Na alles wat er in de maanden juni-juli met Vincent gebeurde was ik de draad een beetje kwijt en toen ik weer begon met het nalezen van het laatste stuk heb ik per ongeluk een stomme fout gemaakt zodat mijn hele document werd gewist. Na veel pogingen om de fout weer ongedaan te maken is de hele boel in de soep gedraaid en kon zelfs Corry die toch een kei is in die dingen er geen goed garen meer van spinnen. Er zit dus niets anders op dan uithuilen en opnieuw beginnen. Het verhaal gaat over de onderduikers op de Valkenhoef. In de hongervinter waren de priesterstudenten van het seminarie Rijsenburg allemaal naar huis gestuurd. Er waren er veel die anders al afgehaakt zouden hebben maar

voor hun veiligheid nog bleven doorstuderen en zo niet naar Duitsland gestuurd werden. Zo was ook Wim van het Walderveen, zijn familie woonde in de Schimmelpenninckstraat, ook op de Valkenhoef ondergedoken en liep daar als half eerwaarde rond.

Het bloed kruipt waar het niet gaan kan dus toen hij de wilde troep Van de Akker in de peiling kreeg ging hij zich met heilige ijver wijden aan de opvoeding van de kinderen Van den Berg. Ze werden uitgenodigd om op Valkenhoef zijn catechismus lessen te komen volgen. Pa en ma van den Berg stuurden hun kroost niettegenstaande luide protesten daarheen. Ze waren dan mooi een poosje van de vloer. De jonge dames Van den Berg gingen samen met de jonge dames Rijs als het goed weer was, soms naar de mis en dat was dan wel drie kilometer heen en terug lopen. Om de weg wat gemakkelijker te gaan werd er op de terugweg gezongen en was het daarom wel een opvallende troep. Misschien bracht dat de toekomstige geloofsverkondiger op een idee. De vastentijd begon in 1945 op 14 februari en met al die beminde gelovigen in de buurt vond hij het een pracht gelegenheid zijn studie in praktijk te brengen. Hij vroeg aan Aaltje of hij op de deel voor de buurt de vastenmeditaties mocht houden. Aaltje vond dat natuurlijk goed en zorgde ervoor dat de deel leeg was en dat er planken en kisten voor zitplaatsen werden geplaatst. De uitnodigingen werden mondeling gedaan.

Zaterdagavond was het zover en ja hoor, de familie, de buurt en kennissen kwamen in grote drommen opdagen. Maar pa Rijs ging natuurlijk niet, hij maakte zich behoorlijk boos omdat zo'n verwaande kwast de brutaliteit had om onbevoegd een predicatie te houden. Intussen zocht het gelovige volk een plaatsje op de planken tussen de koeien die al dat gedoe met verbaasde koeienogen van weerskanten stonden of lagen te bekijken. Toen iedereen zo zijn plaats gevonden had verscheen door de keukendeur, de predikant in toga, (ik weet niet meer of hij ook de superplie en parse stola droeg) en begon de bijeenkomst met gebed. Na wat geschuifel en gedraai om de beste zithouding te vinden voor een boeiende meditatie was het even stil. Dan klonk het bekende "beminde gelovigen" en met het heilige vuur van een reizende missiepater werd met de bijpassende armzwaaien en waarschuwend vingers het geboeid luisterende zondige volk bespeeld. Vooral de wufte stadse meisjes met de verleidelijke blote halsjes en korte rokjes kregen zoals dat hoorde een behoorlijke veeg uit de geestelijke pan.

Maar uit de zijbeuken hoorde men zo nu en dan een duidelijk boegeroep. Toch waren er ook die een staande ovatie brachten en luid applaudisseerden (in de groep wel te verstaan). Na de sluiting met gebed ging de predikant gebogen en afgemat weer af door de keukendeur en de beminde gelovigen gingen onder de indruk en tevreden huiswaarts in de vaste overtuiging dat Walderveen het minstens zo goed deed als de pastoor, ja, ja, die zou het wel leren. Men besloot dus ook de volgende zaterdagdagen weer terug te komen.

In januari lag er veel sneeuw maar in februari was het sommige dagen al zulk mooi weer dat het jonge volkje graag buiten was. Toen de voedselvoorraden ernstig begonnen te slinken hebben Leen en ik besloten om er op uit te trekken om over de IJssel te proberen weer aan aardappels en ander eten te komen. We zijn op de eerste reis vertrokken met de bakkerskar en enkele fietsen en waren in drie dagen uit en thuis naar Raalte geweest. Dat was zo goed gegaan dat we besloten spoedig weer te gaan en Annie Vogels ging ook mee. Pa van den Berg heeft toen ook de stoute schoenen aangetrokken en is op pad gegaan met zijn oude Kobus voor de hittenwagen. Hij zal wel behoorlijk lang onderweg geweest zijn want het beest hing haast met zijn buik op de grond en kon nauwelijks zijn kostje nog kauwen. Iedereen was dus danig ongerust en wachtte in spanning op zijn thuiskomst.

Het was op een zaterdagavond toen Walderveen weer zijn meditatie hield, midden onder zijn sermoen kwamen ineens alle ruggen recht want Kobus met de kar kwam langs geklepperd, het oude beest had bij het Haartje de stal geroken en was op een holletje de Nieuwlandseweg afgedraafd op weg naar huis. De hele Akkertroep liet van het Walderveen met zijn preek in de stal en ging op een ren naar buiten achter Kobus aan. Het arme dier hoefde toen niet zo zwaar meer aan zijn vrachtje aardappels te trekken want behulpzame handen hielpen de kar duwen. Thuisgekomen hielp pa van den Berg Kobus naar de wei.

De volgende ochtend ging hij zoals gewoonlijk eerst naar Kobus toe om hem te helpen opstaan. Hij bleef heel lang buiten en toen hij eindelijk weer binnenkwam keek hij heel verdrietig en zei somber iets tegen zijn vrouw. Zij verstond het niet goed en omdat jonge Jan die nacht niet was teruggekomen uit de stad meende zij te verstaan dat jonge Jan dood was. Gelukkig was het niet Jan, maar wel erg zielig dat de oude Kobus de geest had gegeven. Oude Kobus is ergens in het zandgat op het Hoogt begraven en zijn geraamte zal misschien binnen afzienbare tijd door de dienst bodemonderzoek van Amersfoort worden gevonden en wie weet als voorhistorisch paard worden opgezet.

Hoe het verder ging met de meditaties weet ik niet. Wim van het Walderveen kreeg verkering met Gerda, de oudste dochter van Oom Hendrik van den Hoef, is koster geworden in Voorburg en is na de oorlog getrouwd met mijn nicht en is dus nu mijn neef. Hij heeft er niet stil gezeten. Ze hebben elf kinderen meen ik gehoord te hebben.

De foto's van het oude huis heb ik genomen kort voor er begonnen werd met het uitzetten van de plaats waar het nieuwe huis gebouwd zou worden. Allereerst zijn de lindebomen omgezaagd en de hoge grond er omheen afgegraven en geëgaliseerd, met ongeveer een meter voor het oude huis er tussen is de fundering van het nieuwe huis begonnen. Zo zagen we het huis vlak voor

ons groeien.

Arie Rijs met zijn vrouw Cornelia en hun zeven kinderen Cornelis, Katrien, Leen, Annie, Marie, Henk en Piet.